

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ПОЛІЩУКІВ (за спогадами переселенців із зони ЧАЕС)*

У статті досліджено різні виміри життєвого простору населення Українського Полісся – у побутовій, громадській, духовній, виробничій та господарській сферах.

Ключові слова: життєвий простір, поліщуки, переселенці, хата, двір, садиба, село, вулиця, церква, обряди, топоніми.

В статье исследуются разные измерения жизненного пространства населения Украинского Полесья – в бытовой, гражданской, духовной, производственной и хозяйственной сферах.

Ключевые слова: жизненное пространство, полищуки, переселенцы, хата, двор, усадьба, село, улица, церковь, обряды, топонимы.

The various dimensions of living space of the inhabitants of Ukrainian Polissya in everyday, social, spiritual, production and economical spheres are investigated in the article.

Keywords: living space, polishchuky, migrants, hut, yard, estate, village, street, church, rites, place names.

Аварія на ЧАЕС спричинила радіаційне забруднення понад 2000 поселень північних районів Київської, Житомирської, частково Волинської та Чернігівської областей, тобто значної частини Українського Полісся. Відчужені землі були вилучені з господарського, культурного, взагалі життєвого функціонування, а населення протягом кількох років переміщене на безпечні терени.

Переселення відбувалося поетапно, починаючи з найбільш забруднених сіл. Коли ж нагальна потреба порятунку людей була вирішена, активізувалася наступна проблема – дослідження матеріальної та духовної культури поліщуків.

Ця робота здійснювалася в рамках державної програми ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і передбачала виявлення, фіксацію, збереження етнокультурної спадщини Полісся. Організовані й фінансовані Мінчорнобилем фольклорно-етнографічні експедиції працювали у двох напрямках – у польових умовах радіоактивно забруднених поселень, які невдовзі були віднесені до 30-ти кілометрової зони відчуження, та в місцях компактного проживання переселенців.

У дослідженнях взяли участь науковці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України та інших музейних, наукових, освітніх закладів.

Перші експедиції до переселенців у місця їх нової дислокації почалися через вісім років після аварії. Вони охопили низку поселень Баришівського, Яготинського, Згурівського, Бородянського, Білоцерківського районів Київської області. У них зусиллями майже всіх областей України для потерпілих були споруджені за типовими проектами індивідуальні садиби. Менша частина переселенців отримала квартири в багатоповерхівках обласних та районних центрів. Забудова переселенців була долучена до корінних попередньо визначених поселень у вигляді присілків, вулиць чи окремих мікрорайонів. Жодна сільська громада не була переселена повністю на одне місце. У нових умовах, переважно лісостепу, ландшафт не відповідав поліському. Тут був інший характер ґрунтів, інший рельєф, рослинність, – за сприйняттям поліщуків, – «безліса, безводна земля». Таким чином, волею трагічних обставин переселенці потрапили в незвичне для них середовище. Вони були позбавлені того специфічного природного комплексу з його ресурсами, який зумовлював і формував традиційний спосіб життя поліщуків: житла, занять, знарядь праці, побуту, ремесел, промислів, їжі,

* Повідомлення на цю тему було оприлюднено авторкою на Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження та збереження традиційної культури Полісся (1994–2014 рр.): збутки й перспективи» (24–26 жовтня 2014 р., м. Київ).

духовної, обрядової та художньої культури. Призвичаєні до теплих дерев'яних осель, поліщуки відчували дискомфорт у вогких будинках зі штучних матеріалів. Їм важко було звикати до одноманітних краєвидів нових селитебних територій, до недовірливого ставлення до себе як до чужинців з боку корінного населення. Колишня мешканка с. Товстий Ліс Чорнобильського району М. А. Філатенко, 1921 р. н., так висловила моральний стан більшості своїх земляків, переселених у Баришівку: «З хазяйством упоруюсь, а з Душею – не... Та галосить денно і нічно». «Я б свого смертельного вузлика забрала і – додому» – найбільша мрія К. І. Чорної із с. Золотніїв того ж району.

Співпрацюючи з переселенцями, кожний дослідник намагався отримати відомості від респондентів у тематичному аспекті власних наукових зацікавлень, аби внести свій штрих в етнографічний портрет Полісся. Спогади ж поліщуків про рідний край визначалися всеохопністю вражень від різноманітних взаємопов'язаних проявів життя і були просякнуті особливою, щемною істинністю, оскільки ці люди сприймали будь-яку миттєвість чи подію власного буття зсередини, невід'ємно від існування свого роду з його давніми традиціями.

Тож маємо надію, що об'єктивність науковців як сторонніх, хоч і не байдужих спостерігачів, і повна зануреність у місцеві реалії уроджених поліщуків разом відобразять правдивий, споконвічний образ Полісся, який лишатиметься в історії України, незважаючи на незворотні втрати.

Життєвий простір поліщука – багатовимірне поняття. Воно охоплює низку складових процесу існування людини в побутовій, виробничій, господарській, духовній, громадській сферах.

Життєвий простір починається з власної садиби: хати, двору, господарських будівель, садка, городу, левади. Далі він розширюється до кутка («приконця» – окремої структурної частини поселення), переростає до масштабів цілого села з його вулицями, майданом, в'їздами. Нарешті цей простір переливається у ближні й дальні околиці, в освоєне людською працею довкілля (ліси, поля, сіножаті, пасовища, річки, ставки, джерела) та розташовані там, за межами села, пасі-

ки, гути, смолокурні, водяні млини, вітряки тощо.

Осердям житлово-господарського комплексу поліщука є хата – дерев'яна рублена будівля, де кожний з респондентів народився й виріс, а тому добре обізнаний з особливостями її зведення та функціонування протягом усіх циклів життя.

Зі свідчень переселенців випливає, що планувальні типи хат на враженій радіацією території не відрізнялися великим розмаїттям. Це – дводільні та тридільні типи «хата-сіни», «хата-сіни-комора», «хата на дві половини», «сіни-хата-хата», дещо ускладнені за рахунок вигороження в сінях проти вхідних дверей стебки – приміщення для зберігання овочів. Інколи поряд зі стебкою робили невелику комору.

Місце для хати вважалося щасливим, якщо хліб, покладений на підвалини по кутах, протягом ночі до ранку лишався незайманим (с. Паришів). Де сніг розтане найраніше, там хату можна ставити (с. Речиця). Хату не можна зводити на пожарищі (с. Паришів). Як роса виступає на зерні, там теж не можна будувати, бо буде мокра хата (с. Чистоголівка). Якщо дерево – бурелом, то воно слабе, і його треба тільки на огонь пускати (с. Чистоголівка).

Стіни хати будували з соснових кругляків, напівкругляків, брусів (брусовані), з'єднуючи по кутах зрубину «в угол» «з остатками», або «у чистий угол». Зруб ставили на дубові підвалини («подвал»), які спиралися в кутах і в проміжках на дубові ж колодки («штанари») (сс. Діброва, Королівка, Паришів, Яблунька) чи на камені (с. Старі Шепеличі). Під час закладин, коли «зчеплювали» «подвал», то клали на кут гроші (с. Чистоголівка). Стеля з дощок настелялася на повздожній сволок («трям») та три поперечних («трямки»). На горищі дошки змащували глиною, присипали «костриною» (с. Товстий Ліс) або тирсою. Інколи на дошки ще вкладали жердини, обмащені глиною (с. Старі Шепеличі). Усі хати зсередини білили, а зовні лишали в чистому вигляді.

Дахи робили переважно двосхилі з «офіціятами» (фронтонами) з двох боків, крили гонтом, драницею – у старіших хатах, соломною та очеретом – у пізніших. Про чотирихилі дахи поряд із двосхилими згадували тільки переселенці з Чистоголівки.

У більшості хат «доловка» (діл) була земляна, подекуди ще й підведена: «червоною глиною підмазували точок» (с. Старі Шепеличі). Заможніші господарі настеляли підлогу з дощок (сс. Лелів, Товстий Ліс). У хаті прорубували 3–4 вікна на 3, 4 або 6 шибок. Давніше обмежувалися трьома або навіть двома вікнами (два «на чолі»).

В інтер'єрі хати майже чверть простору займала піч – глинобитна або цегляна «з сировки», тобто неопаленої цегли. Багато респондентів згадувало про напівкурне опалення, коли дим через каглу виходив у сіни. Чимало є прикладів влаштування виводу безпосередньо над піччю, так само, як і за допомогою лежака. Біля печі робили місце для сну: «Піл з п'яти дощок. Спали на ньому впоперек, вкривалися рядном» (с. Паришів). Стелили на піл куль соломи, а зверху – друге рядно. Біля порога висіла шапка для посуду на три полиці. Уздовж причілка стояв накритий «настольником» стіл, а перед ним – ослінчик, попід вільними від меблів стінами були нерухомо закріплені лави. Духовний центр хати «покуть» (по діагоналі від печі) привертав увагу великою кількістю ікон у рушниках. У багатого господаря низка ікон – «сухозлоток і написаних на дошках» доходила аж до шапки. Перед празником засвічували лампадки (с. Лелів). Ікони вішали на схід сонця (с. Буряківка).

Освітлювали хату «коминцем». Це спеціальний пристрій з мішка у формі зрізаного конуса, верхній кінець якого виводився через отвір у стелі на горище. Під «коминцем» підвішувалася решітка, на неї клалася скіпка (лучина). Переселенка з Чистогалівки Анастасія Макаренко, 1923 р. н., пригадує: «В старій нашій хаті в столі (стелі) була дірка для виводу диму – світили лучинами на залізі. Яюсь у дірку з горища впав сич і пропав».

Якою багатолюдною та поліфункціональною не була хата (а в ній виростало в середньому 6–7 дітей), усім вистачало місця. Для сну використовували не лише піл, але й лави, піч, урешті стелили й долі. Саме на ночівлю скупчувалася до хати вся родина, бо вдень селяни з малого віку працювали у дворі, у городі чи на угіддях: у полі, на луках, у лісі, на річці, коло млина тощо.

У хаті жили не тільки люди. Її також використовували для тимчасового перебу-

вання худоби. Коли родилося теля, його в перший тиждень, поки зміцніє, тримали в хаті. Порося годували в хаті, а потім відганяли в хлів (с. Старі Шепеличі).

У деяких гостинних господарів часто збиралися сусіди «на попрядки» (прясти), сідали навколо «заліза» з лучинами (с. Чистогалівка). «До тих, хто мав багато лучини, йшли сусіди плести з лози лапті, а жінки – прасти.» (с. Чапаївка – колишнє Хоромне). Хату одинокої вдови, було, наймали хлопці та дівчата в холодну пору року для вечірок.

Таким чином, поліщуки не ізолювалися в межах свого особистого житла, а були готові до спілкування з односельцями.

Виходячи з сіней назовні, селянин потрапляв у широкий порівняно з хатою простір своєї садиби з господарською забудовою, садом, городом. Кількість споруд була різною в людей відповідного достатку. Розташування будівель на кожному подвір'ї мало свої відмінності, але підпорядковувалося тому спільному принципіві, що хата зазвичай стояла причілком на вулицю, решта забудови – у глибині двору, клуня на значній відстані («віддалік») від двору, навіть за межами садиби. Наведемо приклади кількох садиб.

У с. Королівка Поліського району в садибі батька Антоніни Федосіївни Гончар, 1922 р. н., була така забудова: хата, стебка, хліви, тік, колодязь, огорожастокіл. Комора та хліви прибудовувалися до зрубу хати «у варцаби». Тік був дерев'яний з одними ворітьми, повітка на дрова – холодна. Сіно зберігали в хліві над коровою, «на вишках».

У Паришеві городили садиби плотами (плетені огорожі). Господарські будівлі мали стіни із закидкою «в шули», з кругляка або плетені. У хлівах посередині вкопували сохи, на які клали «бальки», аби сперти на них конструкції двосхилого даху під соломою. У повітці іноді робили тік. На подвір'ї ще була стебка для зберігання овочів. Її утеплювали «матами», а в морози носили туди жар. Клуню ставили далеко від двору. Хліви скрізь були на 2–4 приміщення, залежно від кількості та різновидів тварин. Одна з найстарших респонденток Ольга Григорівна Литвин, 1904 р. н., із с. Стечанка, стверджувала, що, хоча в батька була дерев'яна напівкурна хата, але до колгоспу люди гарно жили, багаті були: «тримали по 5 корів, по

30 овечок, 5–10 свиней, по парі коней, волів, 10–15 курей, а гусей, “вутки” – мало. Постройки були погані, але люди багаті».

У с. Старі Шепеличі хати були не загороджені, орієнтовані «офіціятю» до вулиці. Гумна і хліви стояли окремо, далеченько від хати. Туди ходили корів доїть, ціпами молотить.

Двір заможного селянина з Лельова огороджувався високим дощаним парканом, а місце навколо клуні – плотом з лози. Хата стояла причілкою до вулиці, звідки проглядався квітник. У глибині двору проти зачілка – господарські будівлі (у вигляді літери «Г»), які мали стіни «в закидку», покриття з житньої соломи. Корівник поділявся на дві частини – для корів і для волів. Свилярник розміщувався окремо. «Надвірних» свиней тримали на дворі, а «сажових» закидали для відгодівлі на 2–3 місяці в саж. Клуня була прямокутна в плані, на двоє воріт, зі стінами «в зруб», з двома сохами посередині, дахом під соломою. Після розкуркулення родина вигородила з плоту хату («платянку») на городі, решту забудови забрали в колгосп.

Прикметною рисою поліського краю, де так багато вологих місць (річок, боліт, озер), є велика кількість буслів. Їх можна бачити перш за все на луках, полях, болотах, а також у селах, на хуторах, де вони в'ють собі гнізда на сухих стовбурах дерев, на стовпах та дахах будівель. Поліщуки дбайливо ставляться до цих птахів, які вважаються провісниками весни і символами продовження роду людського. Наведемо факт, записаний від Ганни Михайлівни Розвадовської, 1910 р. н., із с. Речиця (хутір П'єсне): «Спочатку до нас на хату один буслик прилетів, а через три дні – друге. Та так зустрічалися, милувалися і дзьобками, і крилами. На хаті було кубло із землі зроблене. Колись воно упало з хати. Так нове зробили на хліві».

Воду люди брали з колодязів та джерел. Місце для колодязя визначали попередньо: «Клади хліб і сільку (сіль): як за ніч помокріє сілька, то там вода» (с. Старі Шепеличі) або «Треба поставити сковороду на сутки: як набралась потом, можна там копати» (с. Товстий Ліс).

Залежно від рівня води колодязі влаштували з «журавлем» (колода й оціп) чи з «круком». Частіше реалізовувався перший варіант. Колодязі зазвичай розра-

ховували на декілька дворів (5–10 і більше), ставили в плоту на вулиці (с. Усов, Лелів, Іллінці, Стечанка) або на кінці «шнура» (садибної ділянки), щоб і люди могли брати воду (с. Буряківка). Але інколи копали його в дворі (с. Королівка, хут. П'єсне). Траплялося, що на все село було лише два колодязі – посеред села і на кутку (с. Лелів). Тож люди брали воду і в річках (особливо для скота), і в джерелах, яких багато було в лісі.

Хата, двір, садиба – це, фактично, приватне життєве середовище поліщука та його родини, яке є елементом ширшого рівня – сільського поселення. Останнє характеризується «просторовою обмеженістю і територіальною спільністю соціальних і матеріальних форм життєдіяльності населення»¹.

Поняття «просторова обмеженість» досліджуваних сіл колись було реальністю. За легендою, в'їзд до села здійснювався через ворота, які замикалися на ніч. Топонім «коворота» як назва кутка зафіксовано в селах Паришеві, Машеві, Чистогалівці.

Образи деяких поліських поселень до їх знищення радіоактивним попелом постає з розповідей переселенців. «Село Паришів було мальовниче, розкидане і мало кутки: Песок, Коворота, Ліновка, Просеред» (Ганна Федорівна Богущенко, 1915 р. н.). «Село Лелів розташоване на високій місцевості. Його луки стали водовідстійником. У селі до війни були 215 дворів, а останнім часом до 400. Кутки: Нічоговка, Кутківці. Біля села від річки Прип'ять відгалужується затока Вустетин і утворюється острівець Пнища. Село мало одну вулицю. Короткі провулки тяглися до гумен, які стояли оддалік дворів біля самого поля. Край села під лісом був маєток пана Лелявського. Пани робили гатки, щоб вода не підтоплювала землі. У маєтку був парк, фонтани, бесідка з столами, обсаджена навколо бузком. Кузня була. Потім у панському будинку була семикласна школа» (Марія Максимівна Царенок, 1924 р. н.).

«Село Товстий Ліс – одна велика вулиця і багато менших. Місцевість рівна. Кутки: Козинівка, Шумани, Вигон, Березовиця. Мала річка входила в Ушу» (Віра Гаврилівна Коваленко, 1906 р. н.).

«У селі Старі Шепеличі були кутки: Великий Хутір, Гармани, Малий Клино-

чок, Машок, Рабковщина, Гумна, Балаков, Мурашков» (Катерина Пилипівна Козак, 1938 р. н.).

«У Бураковці були вулиці прямі» (Прія Яківна Шиш, 1906 р. н.).

Як видно з наведених свідчень, насамперед згадуються безсистемні (скупчені) та вуличні (одно- й багатовуличні) поселення, що зумовлено ландшафтом місцевостей. Кожне поселення – це забудова (садиби селян та інших верств населення, церква, дзвіниця, школа, гамазей, кузня тощо), а також вільні, незабудовані простори між нею. У регулярних поселеннях фронт вулиць формувався високими (до 1,5 м) огорожами дворів (з частоколу, штахету, плоту), хвіртками, ворітьми, причілками хат. В одних випадках причілок продовжував площину огорожі, в інших дещо западав у глиб двору, тож з вулиці проглядалася лише верхня частина хати й «офіціят». У селах із вільною забудовою вулична мережа мала хаотичний характер, як і представництво назовні селянських садиб.

Церква будувалася лише в більших селах. Вона займала почесне місце в центрі, по можливості на пагорбі, і була помітна з багатьох позицій ще при під'їзді до поселення завдяки вибагливому силуету високих бань і виразним архітектурним формам. Тоталітарний радянський режим знищив величезну кількість культових споруд на Поліссі, як і по всій Україні. Але поліщуки свято берегли пам'ять про свої храми:

«Була в селі давня церква, зруйнована після війни» (с. Паришів).

«В Іллінцях була гарна дерев'яна церква з трьома верхами і дзвіниця, яку перед війною розібрали» (с. Іллінці).

«До початку 1950-х років у селі Королівка була давня дерев'яна церква, – зруйнували і поставили сільраду» (с. Королівка).

«Зранку всі бігли у церкву, не снідавши, – поста блюли» (с. Старі Шепеличі).

Для поліщуків релігія була певним способом життя до останнього часу, коли вони вимушено покинули рідні домівки. Язичницькі і християнські вірування переплелися в їхній свідомості воєдино, а закони духовної моралі набули статусу визначального мірила поведінки в побуті, праці, у буденних і святкових обставинах.

Ціла низка обрядових дій, що супроводжували календарний цикл празників, відбувалися в просторі поселення: на вулицях, майданах, біля церкви. Наведемо окремі з них зі слів переселенців:

«На Купального Івана на воротах чіпляють колючки з груш, щоб змія не прилетіла» (с. Іллінці). «На Купала скачуть, гуляють, співають. Замикають да хрестять корови» (с. Нова Красниця).

«На Йвана Купала корів прикрашали вінками» (с. Товстий Ліс).

«Душу на небо провозають на Вшестя. Провозають Бога на дорогу. На вулиці виставляють столи, на них пироги з маком, блинчики» (с. Бураківка).

Церква
XVIII ст.
с. Товстий Ліс
Іванків-
ського р-ну
Київської обл.
Світлина
Т. Трегубової.
1996 р.

«Обряд зустрічі весни. Буслика як побачать вперше, то соломку кидають вгору, кажуть: “Буслику на гніздечко, а нам на здоров’ячко”» (с. Бураківка).

«На Трійцю прикрашали хату татарзіллям, на вікна. На воротах, дверях вішали з берези гілки, щоб русалки колихались. Клені (два) закопують під окнами, біля фортки навішують гілки кленові» (с. Старі Шепеличі).

«На Благовіщення жінки йдуть по селу ключем, співають:

Летіла стріла вздовж села
Да вбіла стрела вдовиного сина
Да в неділю рано...» (с. Усов).

«На Благовіщення “водили стрілу”, справляли веснянки» (с. Паришів).

«В Чорнобилі був приход – Іллінська церква. Проти Іллі старші йшли до церкви через село, то їм виносили їсти й пити» (с. Іловниця).

«Перед Різдрвом колядували, а перед Новим Роком щедрували і засівали. Ходили з “козою”, пісні співали.

На Водохрещу спочатку в церкву йшли. Батюшка брав воду з колодязя і святив. Стріляли з рушниць.

Вдома після Йордані святити угли, кожному давали ковток води, змазували лице, руки, ноги, щоб не боліли. Бризкали чотири угли кругом хати, по городу, мазничкою кропили біля худоби, в хлівах» (с. Нові Петрівці Вишгородського р-ну Київської обл.).

«На Паску ніхто не лягав спати, кругом вогні горять, дожидаються, коли прийдуть з церкви. Баби прямо з вулиць ідуть корів доїть» (с. Іловниця).

Таким чином, у традиційних звичаєвих обрядах, пов’язаних з відзначенням празників, вулиця відігравала особливу роль, яка була співзвучна тому, що відбувалося в хаті чи на садибі селянина.

Проте життєвий простір поліщука не обмежувався хатою, садибою, селом, а розповсюджувався на близьке й віддалене довкілля, де селянин отримував різноманітні ресурси для існування своєї родини. Цьому сприяла розкішна природа Полісся. Та щоб скористатися її дарами, доводилося докладати значних зусиль. «Ще на початку ХХ ст. і значно раніше люди розкорчували землю і сіяли» (с. Золотніїв). На полях вирощували жито, льон, хміль, картоплю, буряк тощо. На луках випасали ху-

добу та косили траву. Жителі с. Старі Шепеличі мали прозвища «білоштаньки», бо мужики косили сіно в білих штанях. Стіжки сіна були невід’ємною рисою поліського краєвиду. У лісах збирали гриби, ягоди, полювали на звіра. «Грибів – хоч косу закладай та коси», – згадують переселенці із с. Іллінці. «Поблизу був великий ліс, де збирали чорниці, брусниці, суниці, булки (темно-сині великі кислі ягоди), малину. З березової кори робили дьоготь, з соснового лубу плели коробки» (с. Королівка).

Головне багатство лісу, деревина, зумовило розвиток на Поліссі специфічних для регіону ремесел та промислів: лісопильного, лісосплавного, будівельного, смолокурного, поташного, гутного, рудного та інших. Скажімо, у Поліському (кол. Хабине) був аж до 1935 року лісосплав – вивозили сосну й дуб для палуб кораблів (с. Яблунька). Здавна і до останньої пори на деревах у лісах і в селах тримали вулики-колоди для бджіл (села Паришів, Діброва, Шепеличі, Товстий Ліс, Іллінці, Лелів, Речиця).

«Займалися рибним господарством: будували греблі, робили ставки» (с. Золотніїв). На річках ставили водяні млини, де «чухрали вовну і дерли крупу» (села Королівка, Бенів, Максимовичі). До річок ходили також «трусити рибу собі й на продажу» (с. Паришів). Біля с. Іллінці, де зустрічаються дві річки Ілля і Уж, як знаряддя лову використовували коші («шиляги»), сітки, «комлі», дерги (рідке полотно з палицями).

Біля багатьох сіл і навіть хуторів «до поля» стояли вітряки. Були вони двох конструктивних типів: 1) невеликі, рублені, на високому підмурку старовинні вітряки, які за допомогою «хвоста» (жердини) поверталися усім тулубом відповідно до напрямку вітру; 2) високі, 8-гранні, наметової форми, частіше каркасні вітряки, у яких поверталася тільки «голова» (верх). Обидва типи вітряків мали чотири чи шість рамен, крилися сосною дранкою або гонтом. Розповіді про вітряки ми чули від переселенців із сіл Чистогалівка, Усов, Бенівка, Паришів, Залісся, Яблунька, Лелів.

Вище увага акцентувалася на потенціалі довкілля в аспекті забезпечення матеріального добробуту місцевого населення. Проте значення околиць у життєвому просторі поліщуків поширювалося і на духовну сферу. Ціла низка обрядових та

магічних дій, розпочатих у селі (на вулиці, біля церкви, на садибі) продовжувалася або відбувалася цілком біля річки, у полі, на вигоні (толоці), на кладовищі, попід лісом.

Наведемо деякі факти зі слів переселенців.

Проводи русалок (1–4):

1. «Обряд поховання русалок. На “розигри”, через тиждень після Трійці, йшли гуртом на могилки з лепехою, травою, полином, квітами. По дорозі те все кидали потроху під ноги і співали:

Проведемо мі русалочок до бору,

А саміє вернемса додому.

Ой, нате ж вам, русалочки, любовобу,

Да й не сніце, русалочки, мойму роду.

Ой, рано, рано мойму роду...»

(с. Королівка).

2. «Три рази ходили кругом кладовища у двох вінках на голові. Два в'яжеш – один на хрест, другий додому на капусту. На кладовищі кладеш вінок на хрест, тричі перевертаєшся. А коли йдеш додому, хлопці перепинають верьовками і поливають водою, інколи в житі ховаються. Співаєм, коли йдем вулицею, і плечем і укаєм» (с. Старі Шепеличі).

3. «Біля кладовища куля палили, переплигували, через могилки перекачувались. Плюток дівки получали від хлопців» (с. Товстий Ліс).

4. «Хлопці б'ють дубками, лозою дівчат, як женуть з могилок» (с. Бураківка). «На Водохреще святили воду на ріці, вирізали хрест з льоду, обливали його квасом, святили, стріляли з рушниць» (с. Бенівка). «На Юрія ходили в поле дивитись жито і качалися у житі» (с. Старі Шепеличі). «На Великдень мужики на кладовищах і на вулицях гуляють в навбитки» (с. Чистогалівка).

«Купала святкували на вигоні. Дівчата плели вінки з волошок. На високу жердину чіпляли мазницю, підпалювали її і вкопували біля вітряка. З палаючого вогнища хлопці брали головешки і жартома намагалися кидати на дівчат. Ті зі сміхом тікали» (с. Діброва). «На Петра ставили гойдалки. Їх прив'язували на гіллі од огромного дуба. На Маковея вкопували жердини з хрестиком нагорі, уквітчували їх квітами. Увечорі музика грала, танцювали» (с. Золотніїв). «На Маковея святи-

ли вінки. На Полупетра молодь збиралася на толоку» (с. Паришів). «Як нема довго дощу, то несуть полями ікони, з усім цехом ходять» (с. Чапаївка).

У ході освоєння краю поліщуки давали власні назви окремим територіально визначеним природним компонентам, угіддям, місцям заселення тощо. Таким своєрідним топонімічним маркуванням вони ніби закріплювали ці місця в статусі середовища свого побутування. Для дослідників топоніми набули значення джерел краєзнавчої інформації про власників угідь, про ландшафт, рослинність, ґрунти, водойми, про етнічний склад населення, про ремесла, промисли, характер забудови, типи поселень.

Наведемо декілька прикладів. Щодо власників угідь: «Унучкові пайки», «Кучерові пайки», «Климові пайки», тобто наділи луку (с. Лелів); «Остапов ліс», «Прохоров ліс», «Шишова гора» (с. Бураківка). Природно-ландшафтні характеристики «приконців»: «За болотом» (с. Королівка), «Песок» (с. Паришів), «Березовиця» (с. Товстий Ліс), «На загряззі» (с. Чапаївка); урочища: «Некась», тобто болото, куп'є, малий ліс, де не косили (с. Бураківка). Про етнічні меншини говорять назви земель «Польська гора» (с. Паришів) та «Жидовська земля» (с. Бураківка). З будівництвом пов'язані топоніми: «Гумна», «Гармани» (с. Старі Шепеличі), «Погон» (с. Королівка), «Греблі» (с. Бураківка). Стосовно поселень, то факт походження їх з хуторів засвідчують назви «приконців»: «Великий Хутор» (с. Старі Шепеличі), «Прохорів Хутор» (с. Бураківка), «Чиколовський Хутор», «На Хуторцях» (с. Чапаївка). А назва урочища «Городище» приховує легенду про колишнє укріплення: «В Речиці на Зайцевому острові, що тягнеться під Шепеличі, є Городище з валами. Між селом і городищем – луг Альос, з протилежного боку Городища – болото. Люди говорять, що там в певний час виходив золотий колодязь очищати» (с. Речиця).

Примітка

¹ Архітектура: короткий словник-довідник. – К., 1995. – С. 228.

SUMMARY

The given report is an attempt to interpret the evidences of the migrants from Chernobyl zone recorded during 1994–1995 in the expeditions of the staff of M. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine.

The selected aspect of the research is primarily conditioned with the content of the received information as for the various manifestations of traditional life of Polishchuky in the appropriate environment – in the family or social circle; according to everyday or festive circumstances; in own home or in the street, square; or maybe somewhere in the vicinity – in the field, forest, near the river, hayfield.

Separate dimensions of the living space of Polishchuky are the conventional structures, directing to better analytical penetration into the everyday realities of the inhabitants of Polissya. In fact, there was the own indivisible space of Polishchuky settled by many generations and combined with the Universe.

Just in Polissya and the Carpathians, in comparison with the inhabitants of the other regions of Ukraine, people kept the ability and the necessity to breathe in resonance with the natural environment.

Keywords: living space, polishchuky, migrants, hut, yard, estate, village, street, church, rites, place names.